

Szubjektív jegyzetek egy különleges tankönyvcsaládról

Fűzfa Balázs: IRODALOM a 9–10–11–12. osztályok számára

Érettségi-központú irodalomkönyvek műszövegekkel

Krónika Nova, 2008–2014

A tankönyvcsalád az OM kompetenciafejlesztő oktatási programcsomag kerettanterve alapján készült; s igényes szövegválogatásával, a magyar irodalomtörténeti folyamatoknak és jelenségeknek a világirodalom részeként való bemutatásával, a képzőművészeti, zenei párhuzamokra utalásaival magas színvonalú alapot nyújt az emelt szintű érettségire való felkészüléshez is. Mind a négy kötet széleskörű műveltségi bázisra épül, életre szólóan megalapozva a diákok jártasságát a kultúra legkülönbözőbb területein. A 12. osztályos tankönyv a *Szép Magyar Könyv*-versenyen 2008-ban elismerő oklevelet kapott. A szerző egy-egy korszak teljes művészeti spektrumának, a művészeti ágak közötti kölcsönhatásoknak a feltárásával, az elméleti tudnivalók tömör, tipográfiai formájával, az elhelyezkedésével megkönnyíti annak tudatosítását, hogy a stílus, a formavilág sajátosságai szervesen kötődnek egy-egy korszak életszemléletéhez, világké-

péhez – így folytonos mozgásban-változásban vannak. Vagyis nincsenek állandó és örök érvényű stílkategóriák; vannak viszont korokon átívelő, örökérvényű művek. Ezért egy adott korszakban többféle (stílus)irányzat is él/het/ egymás mellett, anélkül, hogy azok bármelyikét kizárólagosnak kellene tekintenünk. A „közérthetőséget” pedig semmiképp sem tarthatjuk értékmérőnek egy-egy mű minősítése szempontjából (mint tették azt korábbi évtizedekben).

A tankönyvíró művészetszemléletének legrokonszenvesebb vonása, hogy az alkotói kreativitást, újító kedvet egyenrangúnak tartja a tradícióhoz ragaszkodással, s nem emeli piedesztálra egyiket sem a másik rovására. Így sikerül valódi, hiteles értékrendet kialakítania, amelyben mind a hagyományos, mind az experimentális művészet élvonalbeli szerzői kimagasló jelentőségű, legjobb műveikkel szerepel-

nek. Mindezt kiegészíti a sokrétű, igen gazdag képanyag, amely többirányú megközelítésben prezentálja a kultúra élet- és szemléletformáló, léte meghatározó szerepét az ősidőktől napjainkig. Minden kötet végén gondosan elkészített fogalommutatót találunk, amely megkönnyíti az eligazodást az irodalomelméleti, szakmai kérdések világában, s az érdeklődőknek útmutatást ad a szakirodalmi tájékozódáshoz.

A kötetek élén a szerző megszólítja a diákkéhasználat, *bevezetőjében* hangsúlyozva, hogy „a tankönyvszerző lényegében moderátor, aki a tudáshoz való eljutásban, az önálló gondolkodásban” kíván segítséget nyújtani, ezt szolgálják a világosan, áttekinthetően elrendezett szövegek, a szövegek / képek értelmezéséhez szükséges hivatkozásrendszer, foglalmagyarázat, a gyakorlati útmutatások, kiegészítések, elméleti tudnivalók. Szól arról, hogy sokoldalú képet próbált nyújtani magáról az „irodalomtörténésről”, vagyis a művek sokirányú kapcsolatrendszeréről. „E könyv írásakor arra törekedtem, munkám számokra ne legyen unalmas. Szeretném, ha az irodalom segítene téged önmagad minél mélyebb megismerésében; szeretném, ha az irodalom közelebb vinne az emberi létezés legfontosabb céljához: a szabadsághoz, a boldogsághoz és a szeretethez.”

A szerző célkitűzései rendkívül fontosak az újabb nemzedékek irodalomértése szempontjából. Az a felismerés ugyanis, hogy a művészet érték van, élni segít, és érvényes tudnivalókhöz lehet jutni általa, értelmet adhat a művészetekkel, irodalommal való foglalatosságnak, így az olvasásnak. Ezért hívja fel a szerző a figyelmüket a „párhuzamos medialitás” (a „látható könyv”, a CD – DVD – internet – e-könyvek stb.) hasznosítására is; jelezzé, hogy az irodalom a jövőben esetleg már a kultúra „egyik lehetséges nyelvezete”, *egyik* ága lesz csupán. Így a vele foglalkozó tudományok (irodalomelmélet, irodalomtörténet) is mindinkább összehasonlító jellegűvé válnak, illetve maguk is medializálódnak. A különböző digitális újságok, folyóiratok, sőt digitális lexikonok, szótárak, tankönyvek stb. (amelyekre a szerző is utal) megkönnyítik az eligazodást az új s újabb kulturális jelenségek között. Ezek révén, valamint a különböző internetes kapcsolódások, tájékozódás segítségével kitérő a tankönyvek tere. A mai diákok előtt már nyitva áll a lehetőség, hogy az egész világkultúrában otthonosan mozogjanak. Így természetesen magának a műveltségnek a fogalma is átalakul.

A 9. évfolyam számára íródott tankönyv 0. része, valamint *A kezdetektől az 1700-as évekig* c. 1. fejezete ez az új típusú műveltséget alapozza meg. A *szerző – mű – befogadó* viszonyának sajátosságaival, a „nyitott mű” fogalmával, az alapvető műfajelméleti tudnivalókkal, a művészettörténeti korszakok, stílusirányzatok alaptendenciáival való megismerkedés

után a diákok az antikvitás mint sajátos jelrendszer arche-világában tájékozódhatnak. Rámutatva a görög mítoszok és a Biblia motívumrendszerének szoros összekapcsolódására, a könyv bevezeti őket a reneszánsz szimbolikájába; s Dante, Petrarca nyomán elkalauzolja őket Janus Pannonius, Balassi költészetéhez is. Az örökérvényű vándormotívumokat követve eljutunk a Mária-kultusz gyökereihez, hazai formáihoz; majd a Károli-bibliafordítás kapcsán a reformáció-ellenreformáció harcának következményeképp kivirágzó barokk művészetéhez. Ez a többezer éves kultúra – tendenciáit illetően – nagyjából egy korszaknak tartható az alapján, hogy az antikvitás metafizikai gondolkodásmódja és az ahhoz való viszony határozta meg, azaz az égi / földi világ szellemmel átítatott harmóniájában kereste a Szépség forrásvidékét, s az ember önmagát is „szellem-hordozónak” tekintette. A korszak témái, kérdésvetései, szimbólumai mindmáig élnek a világ- és a magyar irodalomban, művészetben; a fejezet 2. része ezt mutatja be. A szerző bőséggel válogat a jelenkor ismert és kevésbé ismert műveiből, bemutatva egy-egy vándortéma korokon átívelő, hihetetlenül gazdag, ezernyi változatát (pl. a „tékozló fiú”, a „gazdag ifjú”, a labirintus, Odüsszeusz bolyongásai, a kígyó- és az angyal-témák variánsait). Mind az irodalomban, mind a képzőművészetben klasszikusokat és kortársakat egyaránt szerepeltet. (Rembrandt, Giotto, Salvador Dalí, Rilke, Borges, Pilinszky, Ottlik, Tandori, Kormos István, Varró Dániel, Kovács András Ferenc, Kamarás István alkotja a sort; sőt, gyermekrajzokat is szerepeltet. Elemzéseivel kivételesen gazdag művelődéstörténeti anyagot hoz felszínre. A *Dramák* c. zárórészben /3./ emberi alaptípusokat mutat be (*Antigóné, Rómeó, Tartuffe*); a műfaji sajátosságokat egészen konkrét műelemzésekkel s a színpadi megjelenítéssel kapcsolja össze. Így maguk a diákok is érdekeltté válnak abban, hogy minél több művet, minél változatosabb megoldásokat keressenek egy-egy problémával kapcsolatban, akár meg is jelenítsék ezeket. Az irodalom így valóban életté válik számukra; s a világ- és a hazai irodalom, a régiség és a jelen irodalma összefüggő szövegfolyammá. Megértik, hogy a művészet, a *kultúra* valódi *életanyag*, lelket tápláló forrás az új és újabb nemzedékek számára /is/...

A 10. évfolyam számára írt tankönyv rendszeres irodalomtörténeti ismeretanyagot közvetít a *felvilágosodás* és a *klasszicizmus* korából. De ezt sem szokásos módon. A nagy életművek (Voltaire, Rousseau, Goethe, Schiller, Hölderlin, E.T.A. Hoffman, Poe, Puskin; illetve Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty stb.) bemutatásával azt is érzékelteti, mennyire téren és időn kívüliek, modernek, sőt aktuálisak – napjaink kérdéseire is választ adni képesek

ezek a klasszikus alkotások. A legfrissebb, korszerű szakirodalmi ismeretanyagot, háttérinformációkat természetes módon építi be elemzéseibe a szerző; feloldja az életrajzi (az életút „amorális” mozzanataira koncentráció) irodalomoktatás elavult sémáit; jelezve, hogy az igazán nagy és fontos művészetet nem lehet a „köznapi” érték-kategóriákba besorítani. Egy-egy költő „szenvestörténete”, az Élet mélységeibe való alámerülése, a sablonoktól eltérő szellemi-metafizikai tapasztalatok megszerzése sokszor a „szabályos” életforma teljes feláldozásával jár – ugyanakkor épp ezáltal olyan terekre nyit kilátást, amelyek a hétköznapi ember számára soha el nem érhetők. Éppen ezért irodalomoktatásunk hatékonysága szempontjából központi kérdés, hogy elszakadjunk az életrajzcentrikus szemléletmódtól, és a művek faggatására helyezzük a hangsúlyt. Fűzfa Balázs mintaszzerű példákat ad az ilyen típusú elemzésekből. Érzékelteti, hogy a nagy művek ma is elevenen hatnak, s bármikor aktualizálhatók. Arra törekszik, hogy diákjai megtanulják magukra vonatkoztatni a művekben feltáruló, gazdag *emberi* életanyagot (s ne mint pusztán *tudás*-forrást kezeljék azt) – hiszen sokféle személyiségalkatot és élethelyzetet ismerhetnek meg a művek alapján. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a felvilágosodás már felvet olyan problémákat is, amelyek a romantikában teljesednek ki; így Vörösmarty, sőt Petőfi, majd Jókai életművét, Arany elbeszélő költeményeit is e korszak szerves „folytatásaként” mutatja be. Vagyis nyilvánvalóvá teszi, hogy az irodalom nem stíluskorszakok szerint szerveződik; hanem a koreszmék termékenyítik meg a talajt, amelyből a művészek – saját személyiségalkotuknak megfelelően – formálják a maguk alkotásait, sokszor a legkülönfélébb stílusleletekből.

Tankönyvről több verset is beiktat jelenkori költőinktől (Bertók László, Csoóri Sándor, Farkas Árpád, Kányádi Sándor, Kovács András Ferenc, Kocsis Klára, Orbán Ottó, Parti Nagy Lajos, Petri György, Varró Dániel stb.) – esztétikusan elhelyezve a vonatkozó helyeken –, amelyekből megismerhetjük a ma költőinek személyes viszonyát a fenti alkotókhoz. Ezekből izgalmas szellemi „útravalót” kapunk az adott korban (és az életben) való tájékozódáshoz, s az időhatárok feloldásával az is nyilvánvalóvá válik, hogy a valódi nagy költészet nem évül el soha: mindig vannak, akik vissza-visszatérnek hozzá. A *Ráadás* c. zárórészben pedig a *magyarországi cigány kultúráról* olvashatunk kitűnő áttekintést; ehhez a témához Rajko Djurić: *A roma irodalom* c. könyvet ajánlja a szerző az érdeklődőknek. Így tehát nemcsak az időbeli, de a térbeli korlátok is feloldód/hatnak a diákok szemléletében.

A 11. évfolyam tankönyve felöleli a XIX. század második felét és a teljes XX. századot. A francia és

orosz próza, a francia lírai modernség és az avantgárd – Whitmantól E. Poundig; a Nyugat köre, Kaszák költészete; a modern magyar prózairodalom Kemény Zsigmondtól Máraiig, valamint Mikszáth, Móricz, Krúdy életműve szerepeltetésével óriási a tananyag; de rendkívül élvezetesen, a személyes műélményre koncentráció kérdésekkel felbontva és érdekesítővé téve. A diákok gazdag tapasztalatokat szerezhhetnek azzal kapcsolatban, hogy a magyar irodalom az összeurópai kultúra szerves része, s csakis *szintetikus* látásmóddal közelíthetők meg és értelmezhetők a/z immár/ klasszikus modern művészet alkotásai. Zenei – képzőművészeti – építészeti párhuzamokkal érzékelteti a szerző, hogy a XX. században már szinte *egységes európai* művészetről beszélhetünk. A színház- és drámatörténeti fejezet a könyv végén – Ibsen, Csehov, Madách műveinek elemzésével a műfaji problémák, az esztétikai minőségek analízisére is kitér, e művek különböző újabbkori feldolgozásaira, színházi megjelenítéseire is utalva.

Fontos sajátossága a tankönyvnek, hogy az egybeállítás mellett láthatóvá teszi a kultúra regionális árnyalatait is. A tankönyvről Pomogáts Béla *A kulturális regionalizmus* c. tanulmánya egy részletének közlésével hívja fel a figyelmet a jelenségre. Mivel Közép-Európa, de maga Európa is történelmileg meghatározott régiókból épül fel, természetes, hogy vannak bizonyos különbségek a régiók élményköreiből, látásmódjában. Fűzfa Balázs – a nyugat-magyarországi régió szülőtte – *A nyugat-pannon irodalmi régió történeti jelentőségét vizsgálja a késő-modernség hagyományképzése szempontjából*. A 20-as években a nagyrégióon belül nagyjából egyidejűleg olyan örökérvényű művek születtek, mint Joyce *Ulyssese* (1922), Rilke-től a *Düinói elégiák* (1923), Ottlik *Iskola a határon* c. műve (1923–26), Musil *A tulajdonságok nélküli emberének I. része* (1930); a kiséregión belül, Prágában pedig három világhírű író alkotott: Kafka, Čapek, Hašek. A szerző kitűnő feladatsorokat állít össze a diákok számára a regionális sajátosságok összehasonlító elemzéséhez: a megjelenített *táj/haza* – a *nyelv / tájnyelv* jellegzetességeinek feldolgozásához. Ezeknek a témáknak a kidolgozása OKTV-dolgozat írására is felkészítheti a diákokat.

A 11. osztályos könyvnek a posztmodern irodalomtudomány nézőpontjából különösen fontos része a *Szövegek egymás közt* c. fejezete, amely az irodalom intertextualitását, a szövegek egymással folytatott dialogizálását veszi szemügyre. Babits-vendégszövegeket vizsgál a szerző pl. Báthori Csaba, Kovács András Ferenc, Nyilas Attila, Orbán Ottó, Pálfi Ágnes, Varró Dániel stb. verseiben; érzékeltetve a korábbi szövegek beágyazódásának jelentéskonstituáló erejét, szerepét. A vendégszöveg-használat igen gyakori alkotói módszer jelenkorunkban; magát a

fogalmat Papp Tibor vezette be Párizsban *Vendég-szövegek* c. köteteiben még a 70-es években. Azóta korra jellemző alkotásmóddá vált, s a kortárs irodalomba az „utalásos technikát” használva építi be a sajátjába a másoktól átvett (és egyéni koncepcióba állított) szövegelemeket.

A 12. évfolyam tankönyvében a szerző hermeneutikai, recepcióesztétikai, strukturalista nézőpontokból, a dekonstrukció elméletére is figyelemmel elemzi az újabb kori alkotásokat. Hangsúlyozottan utal arra, hogy a modernségben a nyelvnek, a szövegszervezési eljárásoknak kulcsszerepük van; ezért vizsgálja külön-külön a későmodernség (1930–1960) és a posztmodern (1960–) beszédmódjait, jelformáit, nyelvi struktúráit. Elhatárolja egymástól a természetelvű, a természeti világhoz kötődő művészetet, a populáris kultúrát és az elitművészetet, s megmutatja a közöttük létrejöhét átjárásokat. Rámutat, hogy a különböző társadalmi rétegek, különböző műveltségű / érdeklődésű emberek szempontjából mindegyik fontos lelki szükségletet elégíthet ki. Foglalkozik az irodalom médiumaival, különösen a film szerepére térve ki, Antonioni, Fellini, Ingmar Bergman, M. Forman, Jancsó Miklós, Szabó István, Huszárk Zoltán stb. alkotásaival. Részletesen szól az új típusú poétikák kialakulásáról, Apollinaire, T. S. Eliot, E. Pound, Corso, Ginsberg, Weöres, a párizsi Magyar Műhely köre, Papp Tibor digitális művei, Tandori, Petri György említésével.

Széles körű, gazdag áttekintést nyújt a XX. század utolsó évtizedeiben lezajlott művészeti átalakulásról a magyar irodalomban. A hazai adóz „népi – urbánus” vitának, sem a „valóságirodalom” korábbi erőltetésének nem tulajdonít különösebb jelentőséget, hiszen a jelentős életművek így is megszülettek; ha sokáig nem is juthattak felszínre (Füst Milán, Márai, Ottlik, Szentkuthy, Hamvas, Mándy Iván, Kertész Imre, Örkény, Spiró, Bodor Ádám, Mészöly, Esterházy, Nádas, Závada, Garaczi műveit emeli ki elsősorban). Külön hangsúlyozza: a posztmodern beköszöntével a világ egyben való megértésének, az egységes ideológiák uralmának lehetősége végérvényesen megszűnt. A szellemi-izlésbeli pluralizmus sok előnnyel jár – hangoztatja: végre nincs többé „eszmei mondanivaló”, a formaeszközök egyenkénti számbavétele, nincsenek „címkék” (realista – szürrealista – dadaista stb), amelyekbe bezárnák az egyes szerzőket, életműveket. Az irodalom – ahogy Breton annakidején kinyilvánította – „mágneses mező”, amelyben az egyes művek a vonzás vagy taszítás dimenziójában kapcsolódnak egymáshoz. De mindenképpen kapcsolódnak, s együttesen alkotják egy korszak teljes színpéjét.

Füzfa Balázs értő és érdekesítő elemzéseiben új megvilágításba kerülnek a XX. század 2. felének

jelentős életművei (József Attila, Szabó Lőrinc, Radnóti, Pilinszky, Márai, Ottlik, Weöres stb.); s mind-egyikük mellett felsorakoztatja a költő-utódok tisztelgő-emlékező verseit is. Az újabbkori változatos, sokféle látásmódot külön fejezetben vizsgálja, így jelzi, hogy a pluralista szemlélet az írói attitűdök milyen bőséges és színes palettáját hozta felszínre (amit a „szocreál” korszak, tudomást sem véve róla, igyekezett ellehetetleníteni!). Örkenynél az *abszurd*, Nagy Lászlónál a *képviselői* költészet, Nemes Nagy Ágnesnél az *objektív líra* a domináns; Szilágyi Domokosnál a formabontó, dinamikus *játékosság* emeli ki; Kertész Imre *ontológiai* fogantatású prózáját pedig a filmes feldolgozással együtt elemzi. A *szociológiai* elkötelezettségű irodalmi alkotás remekművű példájaként Illyés *Puszták népét* mutatja be. A *kortárs irodalomból* Parti Nagy Lajos, Orbán Ottó műveit emeli ki, akik – nem utolsósorban a párizsi Magyar Műhely újításai nyomán – új típusú szövegalkotási módokkal kísérleteztek, s szövegszerkesztővel különleges nyelvi konstrukciókat hoztak létre. A szerző utal a computer segítségével kialakítható polifón, többdimenziós hipertextekre is, s az újabbban teret hódító „versírógépes” művekre (Queneau: *Százézermilliárd szonett*, Papp Tibor: *Disztichon alfa*). Úgy véli: az interkulturalitás, többnyelvűség, multikulturalitás felmérhetetlen hatással lesz a szövegalkotási módokra, az irodalom látásmódjának gyökeresen változását hozza. Régi fogalmaink szemünk láttára alakulnak át, helyükre újak lépnek majd, vagy új jelentéssel töltődnek fel.

Füzfa Balázs tankönyvcsaládjá korszzerű szintézist teremt hagyomány és újítás, tradicionális értékek és alkotásmódok, valamint a legújabb alkotói törekvések, művek között. Nem tekinti „elévültnek”, kevésbé jelentősnek a régi korok kiemelkedő alkotásait, ahogy a jelenkor experimentális műveit a Jövő számára is fontosnak tartja. Rámutat arra, hogy a művészet, mint minden a világon, folytonos változásban, alakulásban van; s ha az oktatás (és olvasás) nem tart lépést e változásokkal, érdektelenné válik maga az irodalom (és művészet) a nagyközönség számára. Egész irodalomszemléletünk felülvizsgálásával, átalakításával kell tehát az új jelenségekre reagálnunk, s intenzíven elgondolkoznunk azon: mit is nevezhet/ünk irodalomnak a XXI. században?! A múltban – jelenben – jövőben megszületett / megszületendő művek összességét – avagy csupán egy-egy tetzőleges szempontok szerint (esetleg politikai sugallatra) kialakított mesterséges / mesterkelt értékrendhez igazodó művek sorát? Természetesen, a mindenkori kultúrpolitikának nagy szerepe van a kérdés megválaszolásában. Hamis döntéseivel évtizedekre megbéníthatja az irodalmi / művészeti életet, és magát az irodalomoktatást is...

G. Komoróczy Emőke